

УДК 37.1

Каменська Т. Г., д. соц. н., професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна)
t_kamenska@onu.edu.ua

ЕМОЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТЕЗАУРУС ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Удосконалення лекційних форм навчання у ЗВО необхідне як для професійної діяльності здобувачів, так і для формування їхньої високої культурної компетентності та загального рівня культури у суспільстві. Досягнення таких цілей є можливим завдяки розвитку у здобувачів емоційного інтелекту. До визначених Д. Гоулманом механізмів формування емоційного інтелекту пропонується в умовах ЗВО формувати науковий тезаурус здобувачів таким чином, щоб він ставав активною лексикою на майбутнє, навіть для повсякденного спілкування, що сприятиме підвищенню культурного рівня в суспільстві.

Ключові слова: емоційний інтелект, тезаурус, усний жанр, письмово-академічний жанр, провокативні практики.

Abstract. The improvement of lecture-based learning in higher education is essential not only for students' professional development but also for fostering their cultural competence and raising the overall cultural level of society. Achieving these goals is possible through the development of students' emotional intellect. In addition to the mechanisms of emotional intellect formation outlined by D. Goleman, this study proposes the structured development of students' academic thesaurus in a way that integrates it into their active vocabulary. This approach ensures that academic language becomes a natural part of everyday communication, ultimately contributing to a higher cultural standard in society.

Keywords: emotional intellect, thesaurus, oral genre, written academic genre, provocative practices.

Домінуючий компетентносний підхід у сучасній українській вищій освіті акцентує увагу на тому, щоб поєднати зусилля вишів та здобувачів для задоволення потреб ринку праці та очікувань самих здобувачів освіти. А також поруч з загально-науковими та фаховими компетентностями приділяється увага і загальним (соціально-особистісним) компетентностям, які можна вважати аналогами того, що раніше визначалося як культурний рівень фахівців з вищою освітою. Від освічених випускників вишів залежить по суті культурно-естетичний та моральний стан суспільства. У зв'язку з цим **актуальним** є

сьогодні пошук в освітньому процесі нових, додаткових креативних ресурсів організаційної роботи із здобувачами у вишах у напрямку оснащення їх культурно-історичними знаннями, підвищення рівня комунікативних навичок та удосконалення соціально-психологічної врівноваженості, витриманості та продуктивного поведіння з оточенням в складних ситуаціях.

Метою нашої роботи буде виявлення можливостей удосконалення лекційних форм навчання у вишах для формування у здобувачів міцних знань для професії та для високої культурної компетентності завдяки розвитку свого емоційного інтелекту та його складової частини – наукового тезаурусу.

Виклад основного матеріалу. Варто нагадати, що освітній процес в сучасних умовах здійснюється переважно за допомогою двох парадигм: природничо-наукової та гуманістичної. Поза увагою нашого інституту освіти залишається третя – езотерична парадигма (педагогіка присвячених), оскільки вона (про що свідчить слово грецьк. *Esoterikos* – внутрішній, таємний, прихований) призначена виключно для присвячених.

Природничо-наукова освітня парадигма відштовхується від того, що істина пізнається через природу, яка є незалежною від суб'єкту пізнання. У навчанні визнається чітка диференціація: на суб'єкт (викладача як носія істинного знання) та об'єкт (учня, здобувача, який намагається збагатитися істинним знанням). Встановлюється високий авторитет викладача (вчителя), який викладає матеріал здебільшого в монолозі, ставить запитання та слідкує за правильністю відповідей студентів (учнів).

З середини ХХ століття почала втілюватися в освіті гуманістична освітньо-виховна парадигма, що враховує передзадані здібності кожної особистості осягати сутність речей. Головна мета освіти з позиції цієї парадигми – за підтримки викладачів рухатися в пошуках істини та розвивати почуття впевненості в своїх аргументах після перевірки їх за допомогою критичного мислення, вміти імпровізувати в пошуках прикладів, аналогій та винаходів.

Сьогодні неможливо зосередитися виключно на природничо-науковій чи на гуманістичній парадигмі. Особливо на рівні застосування методів навчання ми вимушені орієнтуватися на комбіновані моделі. Досить тривалий досвід викладання в вишах гуманітарних наук дозволив встановити деякі закономірності, відштовхуючись від яких можна запропонувати наступні окремі методичні прийоми.

На жаль, на хвилі відкриття комерційних вишів кінця ХХ – початку ХХІ століть з'являлися такі заклади, де за меншу вартість контракту формувалися академічні групи, в яких не знаходилось хоч когось зі студентів, хто б міг собі дозволити звертатися до викладача з запитаннями, тому що поступали діти, які не були підготовленими до рівня спілкування в академічному

дискурсі. У тих умовах присутність на лекції ще підтримувалась тим, що викладач чи староста фіксували присутність студентів на лекціях, що враховувалося викладачем і було стимулом для відвідування лекцій.

Сьогодні, при наявності інтернет-мережі, коли доступною стала велика кількість навчально-наукових ресурсів, викладач в аудиторії перестав бути авторитетним джерелом інформації. Нові умови вимагають від викладачів нових імпровізацій з лекційними формами навчання. Однією з таких форм, на наш погляд, може бути «лекція-діалог» або «лекція-полілог». Але для цього потрібна наявність в академічних студентських групах *«високо мотивованих і активно включених в навчання здобувачів»*. Що характеризує таких молодих людей? Перш за все, це добре інтелектуально підготовлені юнаки та дівчата, емоційно впевнені в своїх намірах навчатися (тому готові про все незнайоме запитувати) і причетні до наукового тезауруса, який прагнуть збільшувати. Причетність до наукового тезауруса дозволяє вчорашнім школярам спочатку розуміти запитання викладача, а далі не відхилятися у своїх висловлюваннях від наукового дискурсу. Аж до того, якщо з самого початкового моменту (перші лекції на першому курсі) таких немає в аудиторії, то їх треба хоча б спочатку «підсадити». І коли в групі на лекції є хоч 2–3 активних студентів, хто наважується з першого знайомства з вищою освітою ставити запитання викладачу, то на їх прикладі вже можна демонструвати всім іншим:

- що викладач цінує таку ініціативу реагування на його лекторські зусилля;

- що так виглядає продуктивна присутність на лекції, а не лише знаходження тілом в аудиторії;

- що сьогодні лекції призначаються для формування не лише компетентностей, як складових професійних знань та навичок (яких з першого року навчання здобувачі ще не відчують), а й для удосконалення всього комплексу особистісних якостей людини з вищою освітою (про що йдеться в дисциплінах загальної підготовки на першому курсі).

Досвід показує, якщо на прикладі тих перших активних здобувачів лектор доброзичливо й коректно з ними спілкувався, то обов'язково відгукнуться й інші з групи. Так складається творча атмосфера аж до рівня синергетичного ефекту. Зрозуміло, коли лектори намагаються дотримуватися високих академічних стандартів і висловлюватися складними категоріями та науковими термінами з апелюванням до прізвищ багатьох вчених, особливо з першокурсниками, то це може призвести до ефекту їх приголомшеності від складної та не до кінця зрозумілої інформації. Унаслідок чого у здобувачів ще з'являється сподівання на те, що потім лекційний матеріал буде наданий в гугл-класі, у посібниках, від чого

поступово може зникати зосередженість слухачів на лекціях і взагалі може з'явитися недбале ставлення до лекцій.

У такому випадку ми підійшли до традиційної проблеми викладацької, педагогічної майстерності – як утримувати слухачів протягом лекційного заняття, але з новим специфічним ефектом – як це робити за допомогою самих студентів? Для цього поруч з викладанням лекційного матеріалу важливо ще й спонукати аудиторію до запитань до лекторів. Оскільки сьогодні в суспільстві дуже розвинуті різні впливові технології (інформаційні, комунікаційні, психо- і соціоінженерні, дистанційно-візуальні та інші), то мова може йти про так звані *«провокативні» практики навчання*.

Конкретно для початкового рівня (для першокурсників) викладачам треба зосередитись на тому, щоб спочатку ставити самим запитання до аудиторії на кшталт: «Підніміть руку, хто з вас ще в школі цікавився, що означає термін або слово...». У нашому авторському варіанті це було слово «соціологія». Наступний крок – запитання про підбір синонімів до слова «соціологія». Іноді відповіді були такі несподівані та оригінальні, що їх можна було фіксувати й використовувати в гумористичних заходах (які, на жаль, ми зараз вимушені відкласти до мирних часів).

Але це ще не провокування здобувачів до запитань на лекціях. З латинської мови *provocatio* – виклик. Протягом довгого історичного періоду провокативні зусилля мають досвід використання в галузі з'ясування відносин з приводу влади (на різних рівнях), в діях слідчих по кримінальних справах, в психіатрії, медицині, та означають деяке допоміжне спонукання – зробити щось помітним, чийось погрозу: у конфліктах, при складнощах в отриманні інформації, в роботі організму і психічного стану, для привернення до себе уваги тощо.

Почнемо з позитивних сторін цього явища. У психіатрії та медицині провокативні прийоми застосовуються ще й з метою подальшого одужання. Ефективними для людей можуть бути провокативні спонукання в психологічних тренінгах групової терапії, в поведінці модератора, коли в учасників не виходить почати «виносити на люди» свої комплекси. І хоча це і називається *«провокативна інтервенція»*, але вона є неминучою в процесі лікування та одужання. В нашому випадку важливим є те, щоб в процесі особистісного розвитку здобувача поруч з формуванням науково-професійного інтелекту розвивалися ще й такі його види, як соціальний інтелект та емоційний інтелект. Два останні види інтелектів науково почали оформлятися з 1995 року американським психологом Деніелом Гоулманом (*«Емоційний інтелект»* було видано у 1995 р. [1], *«Соціальний інтелект. Нова наука про людські відносини»* у 2006 р.). Едвард Торндайк, який в 20–30-ті роки ХХ століття був захоплений ідеєю виміру та дослідження IQ, вважав (за статтею в журналі *«Harper's*

Magazine»), що до складу емоційного інтелекту входить «соціальний» інтелект, який є по суті здібністю чутливо розуміти людей, людські відносини й мудро поводитися з ними.

На жаль, у сучасних умовах у молодих людей володіння смартфоном з доступом до інтернету (до «Вікіпедії» та інших інформаційно-довідкових ресурсів) асоціюється з атрибутами високих інтелектуальних та культурних придбань. І своєрідним «оздоровленням» для тих, хто так помиляється, особливо для здобувачів вишів, повинен стати перехід від «кліпового» діалогу із смартфоном до *емоційно врівноваженого спілкування з людьми, у яких треба навчатися*, тобто з викладачами. І тут викладачам (як і вчителям молодших класів, яким забороняється при дітях зосереджуватися на їх помилках) потрібна аналогічна система взаємодії на лекціях. Відмінність лише в тому, що на першому курсі варто наполегливо повторювати аудиторії здобувачів наступні установчі провокативи: «Слухачі в аудиторії на першому курсі (на наступних курсах, якщо вони звикнуть, то їм не потрібно буде нагадувати) повинні запитувати у викладачів про всі терміни та фрагменти лекцій, які їм незрозумілі. На практичних заняттях вони повинні крім висловлювання засвоєних знань уважно слухати своїх одногрупників, ставити їм запитання і за це отримувати бали (а не за читання текстів зі смартфонів). А на іспиті вже повинні відповідати, бо запитувати вже пізно». До речі, можна зустріти, що слово «ад» перекладається як «вже пізно».

Повертаючись до емоційного інтелекту, є сенс зосередитися на деяких окремих методах його формування в умовах вищих навчальних закладів. Поруч з багатьма вже існуючими методиками, стратегіями та практиками інтелектуального розвитку пропонуємо продовження провокативних впливів в напрямку розвитку цього феномену. Деніел Гоулман наводить багато відтінків емоційного інтелекту як корисних здібностей людей. Це й вміння мотивувати себе для досягнення цілей; це креативне поводження з втратами та помилками; утримання від шкідливих задовольень; контроль за почуттями та настроєм. І далі додається друга частина емоційного інтелекту – соціальний інтелект (як мудро вести себе у відносинах з оточенням, а не лише багато знати). До цієї частини відносяться такі здібності: відповідальність за обіцянки та слова; навички узгодженості дій з представниками різних вікових та соціальних груп; емпатія; соціальна поінформованість і т. п. Про це ж саме в німецькій педагогіці вищої школи йшла мова про «самостійність як професію». На жаль, така наша практика останніх років (сподіваємось лише на часи пандемії та військових подій), як не довіряти здобувачам їх залікові книжки і зберігати їх в деканаті, є загрозливою для формування у здобувачів самоунормування та відповідальної поведінки в умовах сесії.

Крім того, до цього феномену емоційного інтелекту варто додати й інші інтелектуальні компоненти. За нашими спостереженнями, є необхідність звернути увагу на роботу над *емоційно-інтелектуальним тезаурусом здобувачів*.

По-перше, в підручниках, особливо американської системи освіти, взагалі надається увага подвійному учбовому дискурсу – усному та академічно-письмовому. Звідси в організації учбового процесу враховуються:

– (усний жанр) усні форми повідомлення знань в лекціях, які після читання в підручниках промовляються здобувачами на практичних та семінарських заняттях (і підручники складаються у зручному для розуміння та для запам'ятовування стилі);

– (письмово-академічний жанр) робота з текстами наукових джерел, в якій формуються навички розуміння мови науки, (побудованої на підґрунті слів грецького та латинського походження) та вміння їх застосовувати в студентських наукових роботах – рефератах, курсових та дипломних.

Стосовно письмових текстів – сьогодні ведеться робота із запобігання плагіату. А стосовно усного засвоєння знань простежується тісний зв'язок з тим, щоб на цьому рівні формувати наукові знання, але в тому числі і з орієнтацією на емоційно-соціальний інтелект. Про наявність у випускників вишів емоційного інтелекту, на наш погляд, може свідчити їх вільне розуміння та навички користування науково-професійною лексикою в будь-яких умовах і в будь-якому оточенні – чи то з фахівцями, чи то в мас-медійних комунікаціях, чи то в повсякденному житті на рівні звичної (назавжди засвоєної в виші) культурної компетенції. Але для цього потрібно за часи навчання розвивати і формувати *активний науково-професійний лексичний запас (тезаурус)*.

І тут також варто починати з провокативних практик на лекціях, закріплюючи після цього на практичних заняттях. Про що йдеться? Наприклад, починаємо на першій лекції розповідати про наукову галузь (яку завгодно: фізика, історія, геологія, політологія і т. п.). І спробуйте запитати: «Сподіваюсь, що таке «наука», всім відомо?» І продовження: «Хтось скажіть, будь ласка, як Ви визначаєте *науку*?». Хтось зазирне в Google і зачитає визначення «сфера діяльності людини, спрямована на отримання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів природи або суспільства тощо) нових знань про навколишній світ». Чи можна бути впевненим, що хтось запам'ятає таке визначення? А чи зможе хтось після цього без тексту пояснити викладачу чи своїм друзям – що таке наука? Навряд чи. І чи є у когось з викладачів просте визначення «науки» для легкого запам'ятовування? Таке, щоб воно легко перейшло в активний словниковий запас здобувачів? Наприклад, «наука – це відображення того, що існує в нашому світі, але специфічною мовою (категорій, визначень, термінів, формул), про яку домовилися науковці, представники

конкретних наукових галузей. Гарний приклад – яблука завжди падали вниз, в тому числі і на людей. І тільки після осмислення Ньютоном цього процесу та перекладання на мову фізики (визначення мовою фізичних термінів та літерних позначень – формул) це явище стало частиною наукового апарату.

Ще з досвіду – наступне розповсюджене слово «аналіз». Ми, викладачі, також часто вживаємо це слово. І у першокурсників запитано – що вони розуміють під словом «аналіз»? На жаль, ще не отримувала такої відповіді, яка б свідчила про впевнене уявлення здобувача. І тільки після уточнення: На заняттях із хімії, коли об'єднували разом якісь речовини, то це був «синтез», а коли роз'єднували (наприклад через кип'ятіння) то це був ...? Тоді згадують – аналіз. Таким чином, аналіз – це розподіл якоїсь кількості предметів, в тому числі наукових статей (коли доведеться в курсових та дипломних роботах робити теоретичний аналіз) на різні групи за визначеними ознаками.

Часто зустрічається слово «система», яке всім нібито відоме, а як просиш пояснити – що таке система? – небагато першокурсників наважуються відповісти. Найкращий приклад системи варто брати із біології, з чого й починав Берталанфі: це будь-який організм, який складається з різних частин: шкіра, шерсть, зуби, кістки, епітелій та ін. у цілісному комплексі. Іншими словами, система – взаємозалежні частини (елементи), які прагнуть до самопідтримки взаємодії. Коли окремі елементи системи не підтримують взаємодію, то вони переходять в інші системи (були коренями рослини і, коли підгнили, стали елементами ґрунту). І під системне визначення підпадає все, що існує навколо нас.

Також розповсюджене слово «культура». У підручниках із соціології вказується, що існує більш ніж 300 визначень цього поняття. І здобувачі не можуть навіть до закінчення вишів чітко висловитися з приводу визначення культури. Треба їм запропонувати: культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і відібраних людством в історичному розвитку.

Зустрічалися такі випадки, коли здобувачі з оцінками «відмінно» склали релігієзнавство чи соціологію релігії і на запитання «що таке релігія?» не могли відповісти. І сьогодні багато людей не можуть висловити про «релігію» те визначення, яке надається в підручниках та енциклопедичних словниках (релігія – світовідчуття, моральні норми і тип поведінки, побудовані на вірі в існування надприродних сил). А якщо ми відштовхнемося від перекладу латинського слова (дієслова) *religare* – «зв'язувати, прив'язувати», то складається уявлення, що мова йде про зв'язок людей з Богом. Тоді можна сказати, що релігія – прийняття на віру того, що між людьми і Богом існує зв'язок. І тут не менш важким з'являється слово «віра». Як визначити це слово? Віра – це прийняття якихось відомостей, інформації у якості істини без фактів.

Важко зупинитися, але існує ще одне розповсюджене поняття сьогодення – «технологія». Це і інформаційні, і освітні технології, медіатехнології, соціоінженерні, психоінженерні технології та інші. Досвід показує, що тлумачення активно вживаного слова «технологія» теж пов'язане зі складнощами. Коли на слух підказуєш здобувачам, що це теж саме, що англійською «ноу хау», то більшість вважає, що йдеться про щось нове, якусь інновацію. І тільки коли напишеш англійською «know how» («знаю як»), тоді все стає на свої місця. Таким чином, технологія – це (алгоритм) послідовне виконання перевірених на практиці дій, процесів, операцій над якимось об'єктом, щоб перевести його з одного якісного стану в інший якісний стан. Здобувачі приходять до вишів в одному якісному стані (з середньою освітою). До них протягом 4 років застосовуються освітні технології, і вони випускаються з вишів в іншому якісному стані – з дипломами фахівців та з новими знаннями.

Таким чином, можна зробити **висновки**:

– повноцінне оволодіння людьми з вищою освітою інтелектуальним тезаурусом (і розуміють, і можуть дати визначення, і можуть пояснити) дає їм більше шансів змінити свою лексику на все життя;

– турбота на заняттях в аудиторіях вишів (особливо на рівні розвитку усного спілкування та засвоєння наукового лексичного запасу чи тезаурусу до рівня вільного усного володіння), по-перше, дає допуск до мови тієї науки, якій навчаються здобувачі; по-друге, розвиває комунікативні здібності фахівців з вищою освітою; по-третє, збагачує їх професійний тезаурус (що дає можливість протягом активної професійної діяльності підвищувати свою кваліфікацію);

– крім фахової спрямованості турбота про засвоєння наукового тезауруса здобувачами вишів таким чином, що вони впевнено розмовляли науковими категоріями навіть у повсякденному спілкуванні, впливає на підвищення загально-культурного рівня у суспільстві.

Спираючись на таке розуміння наукового апарату випускники вишів легко розпізнають нові термінологічні комбінації слів, мають відчуття впевненості в своїх здібностях розуміти наукові категорії та легко користуються ними, допомагаючи своїм нащадкам, і взагалі підвищують рівень комунікативної компетентності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Daniel Goleman. Emotional Intelligence, 1995. URL: <https://librusec.org/ru/book/pavel-nikolaevich-kornev-1/emotsionalnij-intellekt/reading> (дата звернення: 25.02.2025)